

خرابه‌های ری

ری یکی از شهرهای قدیمی ایران است که در چند کیلومتری جنوب تهران کنونی واقع شده و آثار بسیار قدیم دارد. این شهر خیلی قدیمی است در توره آنرا را افز نامیده‌اند و در قرن ششم قبل از میلاد در کتیبه‌های داریوش راگا ذکر شده .
ری بواسطه قدمت بنای خود بشیخ‌البلاد معروف گردیده چنانکه بلخر امام‌البلاد میگفتند. اسکندر مقدونی هنگامیکه داریوش را تعقیب میکرد لشکریان خود را چند روزی در ری آسایش داد سلوکوس نیکاتر پادشاه سلوکیدها در ری بناهای بزرگی ساخت و آنجا را **اریوس** نام نهاد در عهد اشکانیان ری را **ارشاکیا** میگفتند .
فرهاد اول پادشاه اشکانی در نیمه اول قرن دوم قبل از میلاد بیشتر از مردم استراباد کنونی را که آنوقت مرد نام داشتند به ری کوچ داد و در قرن دوم میلادی ری معتبرترین بلاد ماد بشمار میرفت .

در قرون اولیه اسلام آنجا را ری گفتند و ترقی فوق‌العاده حاصل کرد - ری در قرن هفتم میلادی بتصرف اعراب در آمد و گاهی مقر خلفای عرب بود که تمام قسمت شرقی ایران بانضمام خراسان را تحت اطاعت خود داشتند . یکی از این حکمرانان مهدی پدر هرون الرشید است که بعدها بتخت خلافت نشست . وی در دوره خلافت پدرش منصور شهری ساخته و باسم خود **محمدیه** نامید این شهر در روی سکه‌هایی که مهدی در دوره ولیعهدی خود زده غالباً دیده میشود . در قرن دهم میلادی شهر ری شهر معتبری بود « هر چند از حیث عظمت و دولت بیای نیشابور ن میرسید ولی مانند سایر بلاد بزرگ به شهرستان - قهندز - ربض - منقسم بود » و نیز مسجد جامع آن که مهدی بنا کرده مانند سمرقند و بخارا بین ارک و شهرستان واقع بود .

ابن رسته - راجع ببارك سلطنتی مینویسد که ارک شهری بر روی قلّه تپه‌ای واقع بود و از بالای این کوه تمام منظره شهر دیده میشد . طول و عرض شهر بنا بر روایت مقدسی يك فرسنگ و بعقیده بعضی دیگر از جغرافیون عرب دوفرسنگ بوده است .
در قرن دهم میلادی اهالی شهر ری هم قلعه و هم شهرستان را ترك گفته و مثل سایر مراکز تجارتنی و صنعتی به قسمت ربض که بازارهای متعدد داشته انتقال یافته‌اند .
مبدأ آبادی این شهر چشمه پرآبی بود که در قدیم الایام رود **وروده** و امروز چشمه علی نام دارد و غیر از این رودخانه اهالی از آب چاه هم استفاده میکردند . ناحیه ری حاصل خیز و دارای آب و هوای گرم بوده چه از بادهای شمالی محفوظ بوده است .
گویا در آنزمان هم آب و هوای گرم ری را مانند آب و هوای تهران امروزی مخصوصاً در فصل تابستان برای مزاج مضر میدانستند . آتش فشان دماوند با ۵۹۰۰ متر ارتفاع از همه جا و از مساحت زیادی از سمت جنوب نمایان بوده از آتش فشانی کوه در قرن دهم فکری نمیکند لیکن اظهار میدارند که از قلّه کوه همیشه دودی نمودار بوده است (امروز

از آنها اثری نیست) اما چنانکه معروف است و در افسانه‌های ایرانی نیز آمده‌اند ماوند را محل حبس ضحاک ظالم میدانند که بدست فریدون مغلوب و مجبوس شد.

ری در دوران حکومت آل سلجوق بساینتخت ایران شد و مرمت یافت. طغرل بیک مؤسس این سلسله در ری مدفون و مزار او امروز بیرج طغرل معروف است. ضربت قاطعی که بشهر وارد آمد در سال ۱۳۲۰ میلادی یعنی ۶۱۳ هجری از حمله مغول بود و بطوریکه یاقوت نقل میکند « این شهر قبل از حمله مغول بواسطه نفاق حنفی‌ها و شافعی‌ها خالی شده بود ». مقدسی در قرن دهم میلادی از رقابت دو مذهب سخن میراند و میگوید که « امامت مسجد جامع یک روز با حنفی‌ها و یک روز با شافعی‌ها بود ».

در قرن سیزدهم میلادی این اختلاف صورت جدال مسلحانه را بخود گرفت و از بیانات یاقوت میتوان حدس زد که یکی از دو مذهب در بین شهر نشینان و دیگری در بین اهالی دهات شیوع و غلبه داشته بنا بر این احتمال قوی می‌رود که سبب تولید این خصومت نه تنها جهات مذهبی بوده بلکه علل اقتصادی هم دخالت کلی داشته است.

بعد از قتل و غارت مغول شهر ری دیگر اهمیت سابق را بدست نیاورد. غازان خان در صدد تجدید عمارت ری برآمد و مقداری از آثار آباد ساخت از این پس جزء تومانیهای مغول محسوب شد. حمدالله مستوفی اظهار میدارد: ری جزء تومانی مغول نبوده شهر بزرگی بوده. ورامین که قریب‌ای محسوب میشده جزء تومانی مغول بوده است. حکومت ری در زمان مغول به حکمرانان موروثی مخصوص بود و چنانکه گفته شد قسمتی از شهر ری در دوره غازان خان ترمیم گردید و در سمت شمال شهر در پای کوه قلعه‌ای بنا شد که موسوم به طبرک بود.

بزرگترین آثار دوره اسلامی ری دیوارهای شهر است و کسیکه از بالای تپه‌های شهر نظر کند در کمال خوبی دو حصار را که بنا بروایت جعفر بن محمد رازی بمرمان خلیفه المهدی ساخته شده است و هر دو بارک و قلعه تکیه دارند تشخیص میدهد. حصار داخلی در پیرامون محله محمدیه بوده که محل قصر حکومت و مسجد بزرگی است. و حصار خارجی در اطراف شهر بوده و اکنون آثار برج‌هایی از آن نمایان است.

قلعه طبرک هم در دفعات عده‌ای تجدید عمارت شده مخصوصاً بامر خلیفه المهدی که در مدت توقف در ری آنجا را منزل خود قرار داده بوده است. در سال ۲۷۸ هجری یعنی ۸۹۱ میلادی رافع بن هرثمه قلعه را مرمت کرد و پس از رفتن رافع مردم شهر قلعه را ویران نمودند و چندی بعد باز آبادی از سر گرفت تا اینکه طغرل بن ارسلان بن طغرل سلجوقی آنرا بکلی منهدم نمود.

پس از سقوط مغول ری مانند سایر شهرهای دیگر ایران در مقدرات قطعات مجاور بحر خزر شریک شد و در جزء قلمرو امیر علی که استرآباد و مازندران را در تصرف داشت داخل گردید. در سال ۱۳۸۴ میلادی امیر علی در نزدیکی استرآباد از تیمور شکست خورد و در همین سال عساکر تیمور بدون جنگ ری را متصرف شدند بدین طریق ری در دوره تیمور از قتل و غارت مصون ماند. در شرح سفرهای تیمور چند مرتبه از ری سخن می‌رود ولی مقصود از ری شهر معروف ری نیست بلکه صفحه‌ری منظور نظر میباشد.

در سفرنامه مسافری اروپائی نام ورامین هم بسیار برده شده و علت ترجیح ورامین به ری تا يك اندازه كثرت آب ورامین بوده که از جاجرود مهمترین رودخانه این محل استخاده میکرده ولی گذشته از ورامین در قرن پانزدهم تهران نیز که پایتخت کنونی ایران است شهر مهمی بوده و ظاهراً اهالی ری و ورامین بتدریج بتهران نقل مکان نموده اند .
خرابه‌های ری را چندین نفر تعریف کرده اند از آن جمله کربورتور است . کربورتور نقشه خرابه‌های ری را ترسیم نموده که بسیار جالب توجه و حائز اهمیت است .

اترهمی در شهر ری بنظر نمی‌رسد مگر نقشی که در دامنه جنوبی تل سنگی که بنای حصار و قلعه ری بر آن استوار است کنده شده و متعلق بدوره اشکانیان و ساسانیان است . در سال ۱۸۱۰ موره آنرا دیده و چنین اظهار میدارد که سواری است در حال تاخت و تاز با نیزه آخته که بر روی سرش گویی بزرگ و بر هر کنفش گویی کوچک نصب است این اثر از دوره ساسانیان است . ازین نقش امروز چیزی جز خطوط حواشی نمایان نیست و در میان آن برآمدگی نامنظمی دیده میشود . سی سال بعد فلاندر اظهار میدارد که چنین صورتی وجود داشته اما فتحعلیشاه آنرا محو و تصویر خود را در جای آن قمر نموده است . معلوم میشود که در زمان فلاندر این حجاری بکلی از بین رفته بوده و نیز اظهار تأسف میکند که جای دیگر را برای نقش تعیین نکرده‌اند و اکنون نیز نقش فتحعلیشاه دیده میشود . از سه برج که کربورتور و فلاندر اسم می‌برند فقط يك برج باقیمانده این برج بر فراز کوه تقاره‌خانه نمایان است : بنائی است کوچک هشت ترک از هم گسیخته و در عهد سلجوقیان از جمله مراکز دفاعی شهر بشمار می‌آمده است .

در سمت مغرب این کوه در محلی که قریب سی متر از سطح دشت ارتفاع دارد در سال ۱۹۲۸ قسمت تختانی برج ده ضلعی دیگری را یافته‌اند که هر زاویه يك تکیه گاه خارجی داشته . فاصله بین دو ضلع داخلی در این بنای عظیم ۱۲/۵ بوده یعنی خیلی بیشتر از برجی که بنام طنرل معروف است . در زیر برج دخمه‌های سقف دار کشف کرده‌اند که در آن قریب ده تابوت پیچیده در پارچه موجود بوده است . این کفن‌ها و منسوجات زیبای نقش دار دوره سلجوقی قسمتی بکلی از میان رفته و قسمتی سالم بوده که از آن قسمت نوانسته‌اند قطعاتی باندازه دو سه متر بیرون آورند و هر قطعه کوچک آنرا در اروپا بقیمت هزار یا دوهزار لیره انگلیسی بفروش برسانند . بعضی از آنان در سال ۱۹۳۱ میلادی بمرض نمایش گذاشته شده است .

ممکن است برج مزبور هم مقبره طنرل بيك مؤسس سلجوقی که در ۴۵۵ هجری (۱۰۶۳ مسیحی) در ری وفات نموده است باشد .

در دوران صفویه بقایای ویرانه‌ها هم با خاک یکسان شد و فرمان فتحعلیشاه چنانکه گذشت دو نقش درری ساخته‌اند یکی در دامنه کوه طبرک و دیگری در بالای چشمه علی . خرابه‌های ری شکل مثلث دارد که کوه طبرک با ارك رأس آنرا تشکیل میدهند .

ری مانند سایر شهرهای بزرگ ایران دارای مکان‌های مقدس مذهبی بوده مانند مزار شاهزاده عبدالعظیم از اولاد علی که از ظلم متوکل بری فرار کرده و در سال ۸۶۱ میلادی در آنجا وفات یافته است . حمدالله مستوفی درری غاری را اسم می‌برد و میگوید:

یکی از امامزاده‌ها از دست معاندین بدانجا پناه برد و «...» از قرائن معلوم میشود بنای کنونی مقبره حضرت عبدالعظیم است بطوریکه از خطوط و عمارت معلوم میشود ناصرالدین شاه آن بنا را ساخته است. دیگر امامزاده حمزه از اولاد علی فرزند امام موسی کاظم و برادر علی بن موسی الرضا در ری مدفون است.

اکنون در خرابه‌های ری بجز آثار قبر ابن بابویه و صفاییه قبر مرحوم حاجی میرزا صفا (که مفصلاً شرح حال این دو نفر را خواهم نوشت) کارخانه گلیسیرین و برج معروف طغرل آثار دیگری دیده نمیشود. دست‌روزگار و حوادث دوران، تمام بناهای ری را ویران و با خاک یکسان کرده است و واقعاً انسان مبهوت میشود که چنان شهری باین زیبایی دستخوش حوادث می‌گردد و یکسره ویران می‌شود.

باید بگویم که بهترین ظروف دوره اسلامی در زیر خاکهای ری بوده و در نتیجه حفاری و کاوش بدست آمده است؛ اگرچه این قسم ظروف در ساوه و کاشان و رامین هم یافت شده ولی بیاب و مایه و ظرافت ظروف ری نرسد و بهترین گنجینه‌های اسلامی در موزه ایران باستان گنجینه آثار ری میباشد. تقریباً در صد و پنجاه سال قبل در ری حفاریهای مختصری بنام تیله کنی بعمل می‌آمد و اشیائی هم پیدا میشد که در بازارهای اروپا فروخته میشد؛ ولی حفاری رسمی در سال ۱۳۱۲ شمسی انجام یافته است. در این سال دکتر اهمیت از طرف موزه ویلادلفی و موزه صنایع مستظرفه شهر بستن مامور حفاری در دامغان و تخت جمشید و ری شد و برای پنج سال اجازه کاوش در آن حدود را از دولت ایران گرفت. این عالم با هیئت علمی خود در اطراف خرابه‌های قدیمی شهر ری - چشمه علی - تپه‌های بین ری و کوه بی بی شهر بانو و حوالی قلعه تقاره خانه و قلعه طبرک - و چال تلخان - و پشت باغ سراج الملك حفاری مفصلی کرد و مقداری ظروف و اشیاء و کج بریهای بدنه مسجد و منازل بسیار زیبا از دوره ساسانیان و خلفا و سلسله‌های ایرانی در زمان خلفا (سامانیان - سلجوقیان) بدست آورد که من در شماره آینده یکی از گزارش‌های او را ترجمه و نقل میکنم.

در اردیبهشت ماه ۱۳۱۶ شمسی که وزارت پیشه و هنر در قسمتی از اراضی ری دست بکار ساختمان کارخانه گلیسیرین برد ضمن حفاری دیوار آثار گچ‌بری بسیار ظریفی پیدا شد بدین جهت کار تعطیل شد و اداره باستان شناسی خود بکاوش پرداخته چندین اطلاق و تالار که از ازاره آن همه از گچ بریهای دوره ساسانیان و اسلام بود بدست آمد که امروز برای دیدار صاحبان ذوق و مشوقین هنر در موزه ایران باستان میباشد.

از آثار اسمعیل هنر طاب ثراه

سکوت

حق مگو پیش باطلان خبیث
لا یکادون یفقهون حدیث

دم نزن نزد ظالمان جهول
لا یزالون یشکرون القول